

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ HISTORY OF MEDICINE

Ελευσίνα, πολλαπλή ταφή από τον 5ο αιώνα π.Χ.

Μια ανθρωπολογική και παλαιοπαθολογική προσέγγιση

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα ήλθε στο φως στην περιοχή της αρχαίας Ελευσίνας και στεγάζεται στο αρχαιολογικό μουσείο της πόλης. Πρόκειται για πολλαπλή ταφή σε πωροσαρκοφάγο. Η πρακτική της πολλαπλής ταφής δεν ήταν συνήθης για αυτή τη νεκρόπολη, αλλά γενικότερα και για άλλες περιοχές στην αρχαία Ελλάδα. Μελετήθηκαν τμήματα ανθρώπινων σκελετών, που βρέθηκαν μέσα στη σαρκοφάγο. Στο πλαίσιο παλαιοανθρωπολογικής και παλαιοπαθολογικής μελέτης των σκελετών έγινε προσπάθεια ταυτοποίησης του φύλου και της ηλικίας των ατόμων. Τα περισσότερα άτομα έφεραν σκελετικά χαρακτηριστικά γυναικείου φύλου, στην πρώιμη ενήλικη φάση της ζωής τους, όπως και στην παιδική ηλικία. Τα ερωτήματα μετά τη διεπιστημονική μελέτη αφορούσαν και στην εύρεση του αριθμού των ατόμων που αντιστοιχούσαν στους ευρεθέντες σκελετούς. Η εκταφή αλλά και η ταυτοποίηση ήταν ιδιαίτερα δυσχερείς λόγω της μακροχρόνιας παραμονής των ευρημάτων σε διαφορετικά επίπεδα. Ένα από τα χαρακτηριστικά ευρήματα στην περιοχή της λεκάνης μιας νεαρής γυναίκας ήταν μια συμμετρική προβολή οστίτη ιστού στο κέντρο περίπου της ιερολαγονίας συνάρθρωσης, η οποία έθεσε το ερώτημα κληρονομικής ιδιαιτερότητας στον σκελετό ή αντιδραστικής οστεογένεσης στο πλαίσιο συστημικής νόσου του ατόμου. Το ερώτημα της συγγενικής σχέσης των τοποθετημένων ατόμων στη σαρκοφάγο παραμένει ανοικτό.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γίνεται αναφορά στην εύρεση και στη μελέτη μιας πύρινης σαρκοφάγου από την αρχαία πόλη της Ελευσίνας. Στην αρχαιότητα η πόλη ονομαζόταν αρχικά Σαισαρία, από το όνομα της κόρης του βασιλιά Κελεού, που πρώτος βάφτισε τις κόρες του ως ιέρειες της θεάς Δήμητρας. Αργότερα, και για να τιμήσει τον ήρωα Ελεύσινο, έδωσε το όνομά του στην πόλη, ονομάζοντάς την Ελευσίνα. Εκτός από τον μύθο, το ρήμα «ελεύθω» δηλώνει τον ερχομό, την έλευση, την άφιξη ενός νέου γεγονότος ή, και με την ευρύτερη έννοια, της ίδιας της θεάς Δήμητρας. Με αυτή την αφορμή καθιερώθηκαν και τα περίφημα Ελευσίνα Μυστήρια και διατηρήθηκαν για περίπου 2.000 έτη. Επρόκειτο για τη μεταφορά των Καβειρίων Μυστηρίων από τη Θράκη και τη Σαμοθράκη στην Αττική, τα οποία εξελίχθηκαν σε μια από τις πλέον σημαίνουσες τελετές της αρχαίας Ελλάδας. Ο μύθος θέλει και τον Ηρακλή να έχει μνηθεί στα Μυστήρια.^{1,2}

Αναφορικά με τον τρόπο ταφής των νεκρών συναντάται

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2021, 38(1):84–88
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2021, 38(1):84–88

Λ. Κωνσταντίνου,¹
Ζ. Τσιώλη,¹
Κ. Παπαγγελή²

¹Ελληνική Ανθρωπολογική Εταιρεία,
Ανθρωπολογικό Μουσείο, Ιατρική Σχολή,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών, Αθήνα

²Αρχαιολογικό Μουσείο Ελευσίνας,
Ελευσίνα

Eleusis: A multiple burial
from the fifth century B.C.
An anthropological and
paleopathological approach

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Ελευσίνα
Ιερολαγονίτιδα
Πολλαπλή ταφή
Σαρκοφάγος

Υποβλήθηκε 7.4.2020
Εγκρίθηκε 25.6.2020

ανομοιογένεια σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, καθώς και σε διαφορετικές γεωγραφικά περιοχές. Ο ενταφιασμός ενός ή περισσότερων ατόμων στον ίδιο τάφο, η κατεύθυνση ενταφιασμού, π.χ. με το κεφάλι προς τον βορρά ή την ανατολή, η ευθύγραμμη στάση του νεκρού ή με λυγισμένα τα άκρα στον τάφο, και άλλες διαφορές χαρακτηρίζουν κάθε εποχή και περιοχή.³

Στη συγκεκριμένη σαρκοφάγο παρατηρείται πρακτική πολλαπλού ενταφιασμού μέσα στον ίδιο τάφο, μοναδική για το συγκεκριμένο ταφικό πεδίο και γενικότερα εξαιρετικά σπάνια για την κλασική εποχή. Ο βασικός σκοπός της έρευνας ήταν αρχικά ο διαχωρισμός των σκελετών και η ταυτοποίησή τους σε διαφορετικά άτομα, με αντίστοιχο προσδιορισμό του συνολικού αριθμού των ενταφιασμένων ατόμων στη σαρκοφάγο. Κατόπιν ήταν αναγκαία η έρευνα σχετικά με τον προσδιορισμό της ηλικίας και του φύλου των ατόμων. Τέλος, στο πλαίσιο της παλαιοπαθολογικής μελέτης έλαβε χώρα και ο προσδιορισμός των παθολογικών ευρημάτων στην επιφάνεια των οστών, στα κρανία,

στον μετακρνιακό σκελετό, στον αρθρικό και στον εξω-αρθρικό χώρο.

2. ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ

Τα κτερίσματα που βρέθηκαν μέσα στη σαρκοφάγο ήταν πολυάριθμα και ορισμένα προορίζονταν σαφώς για παιδικές ταφές, ενώ άλλα για γυναικείες. Στο εν λόγω συμπέρασμα οδηγούν παιδικά και άλλα αντικείμενα, όπως οικιακά σκεύη.

Για την ορθή ερμηνεία των ευρημάτων είναι απαραίτητη η συνεξέταση του αρχαιολογικού υλικού με το οστεολογικό. Στα ερωτήματα αναφορικά με τον καθορισμό του αριθμού των ατόμων, του φύλου και της ηλικίας των νεκρών, καθώς και στην έρευνα για τα αίτια θανάτου τους καλείται να απαντήσει η διεπιστημονική συνεργασία, ανθρωπολογική και αρχαιολογική, ιδίως με τον συσχετισμό και την απόδοση σε αυτούς συγκεκριμένων κτερισμάτων.

Σε σωστική ανασκαφή που διεξήγαγε η Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία το 2002 στην Ελευσίνα ερευνήθηκε σε περιοχή εκτός του Ιερού της Δήμητρας και εκτός των ορίων της αρχαίας πόλης ταφικό πεδίο χρονολογούμενο στην κλασική εποχή. Ερευνήθη-

καν συνολικά 65 τάφοι, από τους οποίους ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζε ο τάφος υπ' αριθμ 3 (εικ. 1).

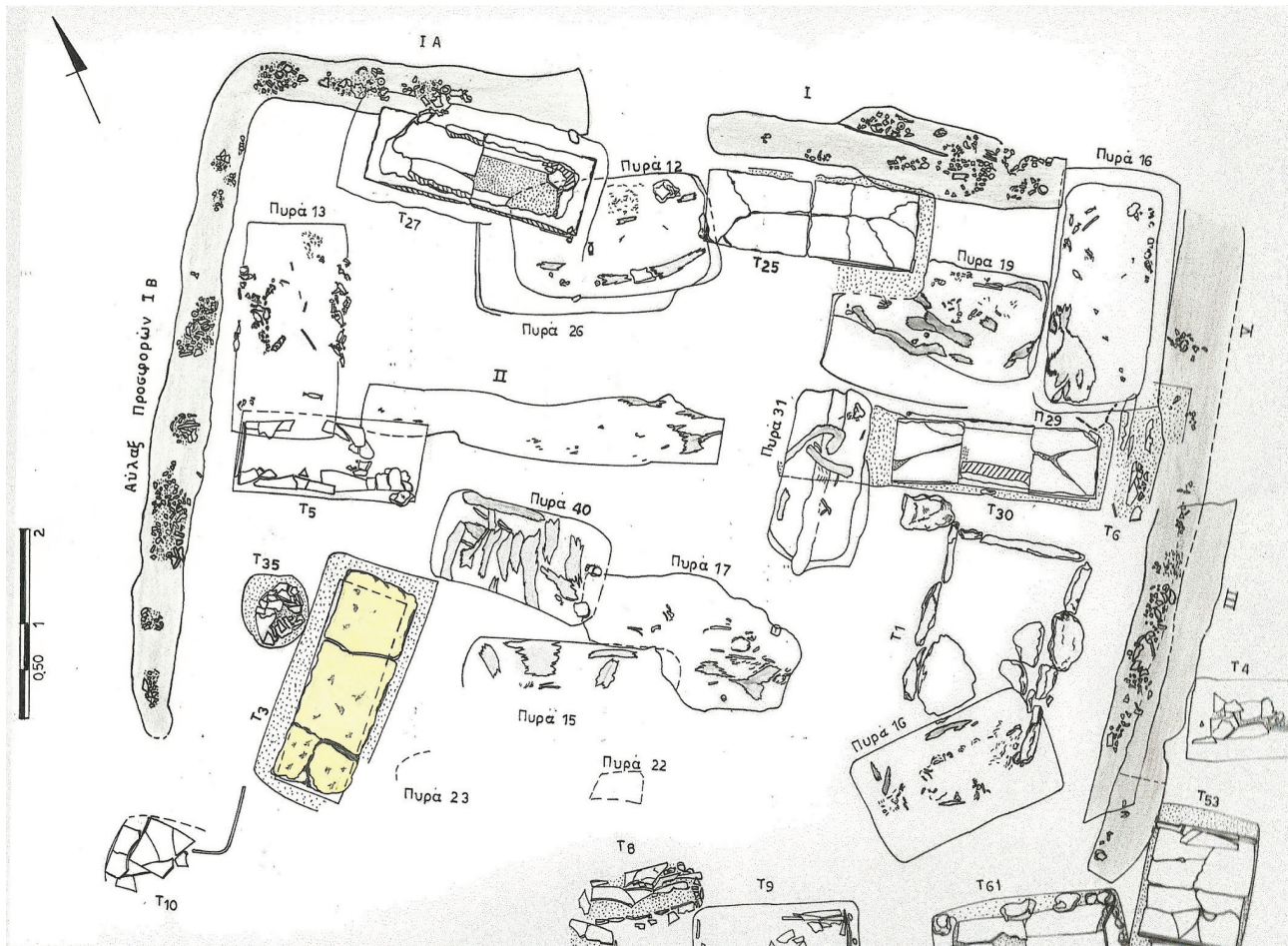
Σε αυτόν τον τάφο βρέθηκαν οστά από τον κρνιακό και τον μετακρνιακό σκελετό συνολικά 10 ατόμων, από τα οποία 5 νέοι ενήλικες, ένα άτομο στην εφηβική ηλικία και 4 παιδιά ηλικίας <10 ετών (εικόνες 2, 3).

Η οστεομετρία κρνιαίου και μετακρνιακού σκελετού έγινε βάσει των μετρικών σημείων κατά Bräuer, όπως και η επιλογή μετρικών δεικτών.⁴ Η διάγνωση φύλου και ηλικίας έγινε κατά Sjøvold και Szilvaessy, αντίστοιχα.⁵

Οι αρθρικές επιφάνειες, οι διαφύσεις των μακρών οστών, οι σπόνδυλοι και τα κρνιακά ευρήματα μελετήθηκαν μακροσκοπικά, με τη βοήθεια μεγεθυντικού φακού, και ακτινολογικά, ενώ οι αρθρώσεις αξιολογήθηκαν με τη μέθοδο κατά Schultz.⁶

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

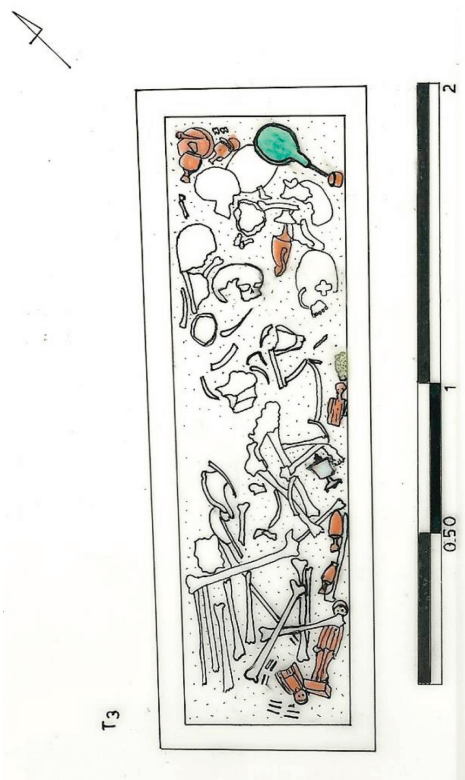
Από τα 5 ενήλικα άτομα, δύο ήταν άνδρες και μία γυναίκα, ηλικίας έως 25 ετών. Τα άλλα δύο άτομα ήταν ηλικίας

Εικόνα 1. Κάτοψη ταφικού πεδίου, Ελευσίνα.

Εικόνα 2. Πολλαπλή ταφή, σαρκοφάγος.

Εικόνα 3. Σχηματική απεικόνιση της πολλαπλής ταφής στον τάφο 3.

18–25 και 25–35 ετών, αλλά ο προσδιορισμός του φύλου τους ήταν δύσκολος εξ αιτίας των λιγοστών σκελετικών ευρημάτων.

Ενδεικτική είναι η παθολογική αλλοίωση στην ιερολαγόνια χώρα άμφω μιας νεαρής γυναίκας, παρόμοια με αυτές που συναντώνται σε ρευματοπάθειες. Με τη συνοδό εμφάνιση έντονων αλλοιώσεων στην οσφυϊκή μοίρα της σπονδυλικής στήλης, όπως σπονδυλοφύτων και σπονδυλοαρθρίτιδας, γίνεται κατανοητό ότι οι καθημερινές ασχολίες ήταν συνδεδεμένες με πόνο, δυσκολία στην κίνηση, κυρίως κατά τη φόρτιση, καθώς και λειτουργική και δομική επιβάρυνση και των γειτονικών αρθρώσεων (εικ. 4).

Εκφυλιστικές αλλοιώσεις και σε πιο μακρινές αρθρώσεις, όπως σε αυτή του αγκώνα ή στην επιγονατίδα, συμπληρώνουν την υπόθεση της μυοσκελετικά συστηματικής επιβάρυνσης.^{7,8}

Επίσης, χαρακτηριστική ήταν η εμφάνιση πιο έντονης εκφυλιστικής αλλοίωσης στην ποδοκνημική άρθρωση σε όλους τους ενήλικες, σε σύγκριση με τον υπόλοιπο μετακρανιακό σκελετό. Προφανώς το είδος της καθημερινής απασχόλησης επιβάρυνε περισσότερο τα κάτω από τα άνω άκρα, όπως η εργασία σε ανώμαλο έδαφος ή η συχνή μεταφορά μεγάλου βάρους (εικ. 5).

Τα ευρήματα των παιδικών σκελετών ανήκουν με τη μεγαλύτερη δυνατή προσέγγιση σε 4 άτομα, δύο κορίτσια ηλικίας 2–3 ετών και 3–4 ετών, ένα αγόρι 2,5–3,5 ετών και ένα παιδί 3–4 ετών, του οποίου ο προσδιορισμός του φύλου δεν ήταν εφικτός. Τα σκελετικά ευρήματα των παιδιών δεν παρουσιάζουν αξιόλογες παθολογικές αλλοιώσεις.

Στο σύνολο, όλοι οι σκελετοί δεν εμφανίζουν τέτοια παθολογικά ευρήματα ασθενειών που θα μπορούσαν να

Εικόνα 4. Ιερό οστό, ιερολαγόνια άρθρωση άμφω, τάφος 3.

Εικόνα 5. Εκφυλιστικές αλλοιώσεις σε σώμα οσφυϊκού σπονδύλου.

οδηγήσουν στον θάνατο. Έτσι, η αιτία θανάτου δεν είναι ακόμη αναγνωρίσιμη.

Η γνώση, για παράδειγμα, της εμφάνισης επιδημίας στην εν λόγω χρονική περίοδο οδηγεί σε πρώτες υποθέσεις προς αυτή την κατεύθυνση.

Όσον αφορά στην πολλαπλή ταφή, μορφολογικά υπάρχει μια υπόνοια συγγένειας των ατόμων μεταξύ τους, εάν ληφθεί υπ' όψη η συχνή εμφάνιση μορφολογικών γνωρισμάτων, όπως αυτών στο οστό του ισχίου. Αντίθετα, μια θεωρία ταφής πολλών ατόμων λόγω παρόμοιου ιστορικού ασθένειας δεν μπορεί να πιστοποιηθεί.

Η πολλαπλή ταφή από τον 5ο αιώνα π.Χ. είναι ένα σπάνιο εύρημα. Η συγκεκριμένη συμμετοχή πολλών ανθρώπινων σκελετών σε μια σαρκοφάγο, όπως και η σύγκριση με το σύνολο των άλλων τάφων της περιοχής ή γενικότερα της κλασικής περιόδου, το καθιστά ιδιαίτερα ενδιαφέρον.

Η συμμετοχή κυρίως γυναικείων και παιδικών σκελετών στη συγκεκριμένη ταφή θέτει το ερώτημα θεματικής σχέσης των ατόμων, όπως συγγενικής σχέσης μεταξύ τους ή παρουσίασης ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, για παράδειγμα μιας ασθένειας ή ενός κληρονομικού χαρακτηριστικού.

Στις μικρότερες ηλικίες δεν προσδιορίστηκαν ιδιαίτερες εκφυλιστικές αλλοιώσεις, ώστε συγκριτικά και με άλλους πληθυσμούς σε χρονικές περιόδους έως και τον πρώιμο Μεσαίωνα γίνεται η υπόθεση αποχής νεαρών ατόμων από έντονες καθημερινές ασχολίες.

ABSTRACT

Eleusis: A multiple burial from the fifth century B.C. An anthropological and paleopathological approach

L. KONSTANTINOU,¹ Z. TSIOLI,¹ K. PAPAGGELI²

¹Hellenic Anthropological Society, Museum of Anthropology, School of Medicine, National and Kapodistrian University of Athens, Athens, ²Archeological Museum of Eleusis, Eleusis, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2021, 38(1):84–88

A particularly interesting find came to light in the area of ancient Eleusis. This was a multiple burial in a porosarcophagus from the 5th century B.C., found in a cemetery with a sarcophagus complex in the ancient city of Eleusis. Cross burial was not common, either in this necropolis, or more generally in other areas in ancient Greece. Parts of several human skeletons were found in the sarcophagus. In the context of paleoanthropological and paleopathological study of the skeletons, an attempt to identify the sex and age of the individuals was made. Most people carry skeletal features of the female gender, in early adulthood, as in childhood. The questions raised by the interdisciplinary study also concerned determination of the number of individuals corresponding to the skeletal remains found. Identification was particularly demanding, because of the persistence of findings at different burial levels. The differential diagnosis of pathological bone changes required special attention, due to the conditions of the intermediate material and the soil in the burial area. One of the characteristic findings in a young female pelvis was a symmetrical exostosis at the center of the iliosacral joint. The question of a possible familial relationship between the individuals placed in the sarcophagus remains open.

Key words: Eleusis, Multiple burial, Sacroiliitis, Sarcophagus

Βιβλιογραφία

1. MYLONAS GE. *Eleusis and the Eleusinian mysteries*. Princeton University Press, Princeton, 1961
2. MAUTIS G. *Οι θεοί της Ελλάδος και τα Ελευσίνια Μυστήρια*. Εκδόσεις Εκάτη, 2005
3. ZUPANIC-SLAVEC Z. *New method of identifying family related skulls: Forensic medicine, anthropology, epigenetics*. Springer Verlag, Wien, 2004
4. BRÄUER G. Osteometrie. In: Knussmann R, Martin R (eds) *Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*. Fischer Verlag, Stuttgart, 1988:130–261
5. SJØVOLD T, SZILVASSY J. Geschlechtsdiagnose am Skelett: Altersbestimmung am Skelett. In: Knussmann R, Martin R (eds) *Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*. Fischer Verlag, Stuttgart, 1988:444–480
6. SCHULTZ M. Paläopathologische Diagnostik. In: Knussmann R, Martin R (eds) *Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*. Fischer Verlag, Stuttgart, 1988:480–496
7. GRUNDMANN E. *Einführung in die allgemeine Pathologie*. Urban & Fischer Verlag/Elsevier, Stuttgart; Jena; New York, 1994
8. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Λ. Ausprägung und Häufigkeit der Arthrose in den großen Extremitätengelenken der frühbairischen Skelete aus dem Ostteil des Gräberfeldes von Straubing-Bajuwarenstraße (Niederbayern). Ein Beitrag zur Ätiologie und Epidemiologie der Arthrose im Frühmittelalter. Medizinische Dissertation, 1999

Corresponding author:

L. Konstantinou, Scientific Adjunct School of Medicine, National and Kapodistrian University of Athens, 75 Mikras Asias street, 115 27 Athens, Greece
e-mail: konstantinou@paleopathology.gr